

Aparaturę fenomenologiczną wykorzystuje A. Schutz do rozwijania koncepcji M. Webera. Weberowskie pojęcie „działania znaczącego” jest u niego rozszerzone i uzupełnione przez koncepcję naturalnej postawy utrzymywanej przez jednostkę w świecie codziennego życia. Zgodnie ze stanowiskiem Maxa Webera działania społeczne wyznaczane i kierowane są przez sens, jaki nadaje im działający podmiot, np. widząc, że ktoś z trzaskiem zamyka drzwi, domyślamy się, że chce w ten sposób wyrazić swój sprzeciw wobec pewnych spraw. Zdaniem Schutza takie rozumienie ma charakter retrospektywny i nie bierze pod uwagę dwuznaczności działań ludzkich. Działanie może się odnosić do subiektywnego doświadczenia działającego podmiotu, ale także do wyniku końcowego procesu działania. Podstawowym błędem Webera jest — według Schutza — nieodróżnianie dwojakiego rodzaju motywów determinujących ludzkie działanie: motywów „żeby” oraz motywów „ponieważ”³. Motywy „żeby” oznaczają stan rzeczy, cel, który ma być osiągnięty przez podejmowane działanie. Z punktu widzenia podmiotu działającego ten rodzaj motywów odnosi się do przyszłości. Jest to stan rzeczy uobecniiony w wyobrażonym projekcie działania. Natomiast motywy „ponieważ” z punktu widzenia aktora odnoszą się do przeszłych jego doświadczeń, np. pewien osobnik wypił większą ilość alkoholu, „ponieważ” jest alkoholem, tzn. wcześniej przyzwyczaił się do spożywania alkoholu. Faktyczną przyczyną działania są motywy „ponieważ”. Projekt, na przykład, otwarcia parasola nie jest przyczyną działania (otwarcia parasola), lecz jedynie wyrażoną antycypacją i niekoniecznie, nawet przez działanie, musi być spełniony. Rzeczywistą przyczyną mogą być spostrzegane krople deszczu, które w integralnym akcie świadomości przypominają przeszłe doświadczenia (przemoczone ubranie własne lub cudze) i skłaniają do otwarcia parasola chroniącego przed deszczem⁴.

Dla ludzkich działań istotne znaczenie ma kontekst sytuacyjny. „Człowiek — mówi A. Schutz — znajduje się w każdym momencie swego codziennego życia w biograficznie zdeterminowanej sytuacji, tzn. w fizycznym i społeczno-kulturalnym środowisku, takim, jakim jest ono przez niego zdefiniowane. W nim ma on swoje miejsce, nie tylko to, które jest określone przez fizyczną przestrzeń i zewnętrzny czas... czy status i rolę w społecznym systemie, ale także swe moralne i ideologiczne stanowisko. Powiedzieć, że definicja sytuacji jest biograficznie zdeterminowana, to przyznać, że ma swoją historię, że jest nawarstwieniem wszystkich uprzednich doświadczeń zorganizowanych w stale posiadany

³ A. Schutz: *Potoczna i naukowa interpretacja ludzkiego działania*, „Studia Filozoficzne”, 1979, 6, s. 36.

⁴ A. Schutz: *Phenomenology of the Social World*, Heinemann, London 1972.

przez niego zasób wiedzy podręcznej, zasób unikalny, dany jemu i tylko jemu”⁵. Tak określona sytuacja stanowi dla jednostki ludzkiej zespół tych możliwości i elementów, które mogą być włączone w zakres czy sposób realizowanych działań zwanych też celem najbliższym. Podmiot działający zgodnie ze specyficznym dla siebie „systemem istotności” dokonuje selekcji tych możliwości i decyduje ostatecznie o charakterze swych działań (o ich ostatecznym kształcie).

Naukowe badanie ludzkiej aktywności musi opierać się na interpretacji subiektywnego sensu w kategoriach działającego podmiotu. Alfred Schutz polemizuje zarówno ze stanowiskiem behawioryzmu, jak też ze zwolennikami badania sensu subiektywnego z obiektywnego punktu widzenia, tzn. z punktu widzenia zewnętrznego obserwatora. Behawioryzm interesuje się tylko zewnętrznymi przejawami życia społecznego i unika wchodzenia w sferę osobistych znaczeń i doświadczeń badanych osobników. Realizuje tym samym najbardziej skrajną formę obiektywizmu naukowego. Zapewnia intersubiektywną sprawdzalność osiąganego wiedzy, lecz zniekształca badaną rzeczywistość świata społecznego i pomija w nim to, co najistotniejsze — subiektywne znaczenie. Drugą negowaną przez Schutza postawą jest pozorne liczenie się z subiektywnością zjawisk społecznych, a w praktyce traktowanie ich jakby były niezależne od umysłu badanych jednostek. Badacze przyznają, że zjawiska ze świata kultury związane są ściśle ze stanami psychicznymi, ale mówią tylko, co te interpretacje znaczą dla nich, tzn. zewnętrznych obserwatorów. By przekonać się o rozmiarach takich praktyk wystarczy, mówi Schutz, zajrzeć choćby do prac ekonomicznych i zobaczyć z jakim przekonaniem autorzy prezentują krzywe podaży, popytu, rozwiązują równania dotyczące cen i kosztów „zamiast z wysiłkiem... starać się przeniknąć tajemnicę subiektywnych pragnień i subiektywnych wartości”⁶.

Instnieje, zdaniem Schutza, jeszcze trzecia, najdoskonalsza postać obiektywizmu. Polega ona na rozpatrywaniu ludzkich działań z punktu widzenia samych działających jednostek i opiera się na fenomenologicznej konstrukcji typowości. Postawowym założeniem tej procedury jest teza o intersubiektywności potocznej wiedzy jednostek. Jednostki ludzkie żyją w świecie subiektywnych konstruktów, abstrakcji, znaczeń i generalizacji. Schutz nazywa je konstruktami potocznego myślenia. Każdy człowiek żyje jednak wśród innych ludzi, jest z nimi powiązany różnego rodzaju więzami zależności, wpływami, pracą itp. Jest przez nich rozu-

⁵ A. Schutz: *Potoczna i naukowa...*, s. 27.

⁶ A. Schutz: *Świat społeczny i teoria działania społecznego* [w:] P. Szto m p k a (red.): *Metodologiczne podstawy socjologii*, Kraków 1975, s. 154.

miany i rozumie też innych. Można zatem przyjąć, że potoczne konstrukty znaczeniowe poszczególnych jednostek nie są do siebie niepodobne. Potoczna wiedza osobników żyjących w tych samych warunkach kulturowych nie ma charakteru zbyt zróżnicowanego i nie jest tylko prywatnym dobrem. Ludzie, jakkolwiek żyją w swym świecie subiektywnym, to świat ten ma także charakter intersubiektywny. Wynika to z trzech przesłanek⁷:

- 1) przekładalności perspektyw;
- 2) społecznego źródła wiedzy;
- 3) społecznej dystrybucji wiedzy.

Przekładalność perspektyw. Zgodnie z husserlowską naturalną postawą w potocznym życiu przyjmuje się jako samo przez się zrozumiałe, że obok mnie istnieją inni rozumni ludzie. Te same obiekty dostępne mojej świadomości są też dostępne ich wiedzy, tzn. mogą być przez nich znane lub poznane. Ale pamiętam też o tym, że ten sam przedmiot może co innego znaczyć dla mnie, a co innego dla współuczestnika, ponieważ

a) ja będąc „tu” (w określonym miejscu w przestrzeni) przyjmuję pewną optykę obiektu i zgodnie z nią doświadczam pewnych jego aspektów. Inny osobnik zajmując inne miejsce, nie dostrzega pewnych cech dostępnych z mojego punktu widzenia. Tym samym inne będzie doświadczenie moje i inne jego;

b) różnią się nasze biografie, a w związku z tym inne są zarówno nasze cele najbliższe, jak też systemy istotności.

Różnicujący charakter odmiennych punktów widzenia i biograficznej sytuacji przewyciężony jest przez idealizację zmienności punktów widzenia i idealizację zgodności systemów istotności. Pierwsza z nich mówi, że gdybym zmienił miejsce i jego „tu” stało się moim „tu”, wówczas będę doświadczal tych samych cech i obiektów, których on w tym miejscu doświadczal. Druga zaś dotyczy uznania, że dopóki nie ma wyraźnych przeszkód, nasze różnice biograficzne są nieistotne dla celów najbliższych każdego z nas. Obaj zinterpretowaliśmy w wystarczająco podobny lub „empirycznie identyczny” sposób dostępne nam ((faktycznie lub potencjalnie) obiekty i ich cechy. Obie idealizacje tworzą tzw. generalną tezę przekładalności perspektyw⁸.

Spoleczne źródła wiedzy. Niewielka tylko część mojej wiedzy o świecie ma swe źródło w moim intelekcie. Większość tej wiedzy ma pochodzenie społeczne. Została mi przekazana przez rodziców, nauczycieli, przyjaciół itp. Przekazano mi nie tylko sposoby definiowania

⁷ A. Schutz: *Potoczna i naukowa...*, s. 28.

⁸ *Ibid.*, s. 29.

środowiska, ale również schematy tworzenia typowych konstruktów charakterystycznych dla zunifikowanego systemu istotnościowego całej grupy. Otrzymałem typowe sposoby poznawania otoczenia, osiągania celów życiowych, a także wzorce dotyczące stylu życia, sposobów zachowania itp. Najbardziej powszechnym środkiem przekazywania wiedzy jest język, czyli słownik i składnia potocznego języka. „Potoczny język życia codziennego — stwierdza Schutz — jest przede wszystkim językiem nazywającym rzeczy i zdarzenia, a każda nazwa zawiera utypowanie i generalizację odwołującą się do systemu istotności dominującego w grupie językowej, który uczynił tę rzecz na tyle ważną, że opatruje się ją odrębnym terminem. Prenaukowy język potoczny może być interpretowany jako skarbnica już gotowych ukonstytuowanych typów i charakterystyk, mających społeczne pochodzenie i niosących za sobą otwarty horyzont nie odkrytych treści”⁹.

Spółeczna dystrybucja wiedzy. Każda jednostka posiada specyficzny dla siebie obszar wiedzy podręcznej. Różni się od innych nie tylko tym co wie, ale również jak wie. Wiedza ta ma także wiele stopni jasności, wyraźności i precyzji. W jednej dziedzinie może się być ekspertem, w innej laikiem. Wszystko to dowodzi faktu, że w życiu społecznym ma miejsce swoiste rozproszenie wiedzy. Z tego natomiast wynika zjawisko wymiany interesujących poszczególnych osobników informacji. Zasięgamy nierzadko opinii o różnych sprawach u innych ludzi i dzielimy się również z nimi swoją wiedzą. A więc w życiu codziennym konstruujemy struktury myślowe, z którymi inni są zaznajomieni. Nasz stopień swobody tworzenia nowych typyfikacji ograniczony jest bardziej lub mniej upowszechnionymi w naszym środowisku systemami istotności. Posiadając swoje systemy istotności wiemy o istnieniu innych i rozpoznajemy je w działaniach swoich bliźnich.

Dzięki obiegowemu charakterowi typowych struktur myślowych, sposobów typyfikacji otaczającego świata oraz systemów istotności badacz jest w stanie uchwycić subiektywne motywy kierujące działającymi podmiotami. „Konstrukty obserwatora różnią się od tych, które używane są przez uczestników interakcji, a więc — co za tym idzie — także systemy istotności związane z tymi celami są różne. Istnieje tylko szansa (podkr. H.O.W.) — choć jest to szansa wstarczająca dla wielu praktycznych celów — że obserwator w życiu codziennym będzie w stanie ująć subiektywny sens czynów aktora. Szansa ta zwiększa się wraz ze wzrostem stopnia anonimowości i standaryzacji obserwowanego zachowania”¹⁰. Postawa badacza jako zewnętrznego obserwatora nie jest

⁹ *Ibid.*, s. 30.

¹⁰ *Ibid.*, s. 39.

całkowicie różna od postawy bezpośredniego uczestnika życia społecznego. Wszelkie bowiem porozumienie w życiu codziennym zakłada, że rozumiemy naszego partnera, wiemy co do nas mówi, co chce wyrazić przez takie czy inne gesty, słowa, intonacje głosu. Umieemy odczytywać motywy „ponieważ”, jak też motywy „żeby”.

Podstawowym instrumentem badania ludzkich działań i rozumienia subiektywnych sensów jest konstrukcja modeli racjonalnego działania. Cecha racjonalności odnosi się głównie do projektu działania, a więc do motywów typu „żeby”. By działanie miało charakter czysto racjonalny podmiot działający musiałby posiadać swobodę wyboru i całkowitą jasność takich elementów działania, jak: ¹¹

a) stan rzeczy, w którym projektowane działanie ma być realizowane, tj. sytuacja podmiotu w środowisku fizycznym i społeczno-kulturowym;

b) stan rzeczy, który ma być przez działanie osiągnięty (cel działania), jego miejsce wśród innych planów, celów życiowych, jego stopień zgodności z nimi, a także możliwe konsekwencje wynikające z realizacji danego celu dla osiągnięcia innych zamiarów, o które zabiega podmiot działający;

c) środki prowadzące do zamierzonego celu, osiągalność fizyczna środków, etyczna ocena ich zastosowania itp.

Łatwo zauważyć, że w życiu codziennym tylko częściowo realizowane są warunki racjonalności. Przebieg działań dokonuje się w niesprecyzowanych bliżej układach fizycznych i społecznych. Dobór celów ma często charakter przypadkowy i dostosowywany bywa do innych celów życiowych dopiero post factum. Używane środki realizacji działania nie zawsze dadzą się etycznie, względnie prakseologicznie obronić. Sytuacja byłaby beznadziejna, gdybyśmy chcieli konstruować modele racjonalnego działania z punktu widzenia obserwatora. Nową perspektywę badawczą otwiera natomiast konstruowanie modeli ludzkich działań z punktu widzenia samego podmiotu działającego. Winny one spełniać następujące postulaty: ¹²

a) postulat spójności logicznej: model winien być sformułowany przy pomocy wyraźnie określonej aparatury pojęciowej i zgodnie z zasadami logiki formalnej;

b) postulat subiektywnej interpretacji: badacz winien odpowiedzieć sobie na następujące pytania: jaki model umysłu jednostki należy stworzyć i jakie typowe treści muszą mu być przypisane, by obserwowane fakty można było interpretować jako rezultaty aktywności takiego umysłu;

¹¹ *Ibid.*, s. 42.

¹² *Ibid.*, s. 51.

c) postulat adekwatności: konstruowany model działania ludzkiego musi być zgodny z konstruktami potocznego myślenia. Znaczący to, że opisywany przez dany model przebieg działania winien być zrozumiały, zarówno dla działającego podmiotu, jak też dla innych, w kategoriach potocznej interpretacji życia codziennego.

Konstruowane w ten sposób modele w żadnym wypadku nie mogą reprezentować całej złożoności sytuacji życia codziennego. Obejmują tylko typowe warunki działania i opierają się na założeniu, że badane jednostki w tym określonym przez badacza zbiorze warunków (motywów, środków, celów itp.) będą się zachowywać w taki a nie inny sposób: tak a nie inaczej będą definiować swoją (przez badacza dobraną) sytuację fizyczną i społeczno-kulturową, dokonają takiej a nie innej hierarchizacji celów (z przedstawionych im przez badacza do wyboru), wybiorą takie a nie inne środki działania (dostarczone przez badacza). „Wszystkie te modele, stwierdza A. Schutz, są modelami działań racjonalnych, ale nie są to działania spełniane przez żyjące istoty ludzkie w sytuacjach zdefiniowanych przez nie same¹⁸. Tym niemniej konstruowane przez badacza modele jeśli nie kopiują rzeczywistości, to odzwierciedlają najbardziej istotne cechy ludzkiej aktywności w świecie społecznym. Takie jest przynajmniej ich zadanie w świetle koncepcji A. Schutza.

Socjologia fenomenologiczna jest jedną z nowszych orientacji socjologicznych. W przeciwieństwie do tradycyjnych koncepcji, życie społeczne ujmuje w perspektywie świadomościowej. Nie ma w niej miejsca na problematykę związaną z niezależnym od świadomości istnieniem grup, norm i struktur społecznych. Według Schutza istnienie takich obiektów społecznych jest nie tyle przyczyną, co wynikiem określonych form myślenia i interpretowania osobistych doświadczeń związanych ze wzajemnymi interakcjami między jednostkami. Takie ujęcie życia społecznego burzy dotychczasowy paradygmat badawczy i stawia „na głowie” znaczną część dorobku teoretycznego w socjologii. Za wcześniej jeszcze mówić o dalszej ewolucji schutzowskiej socjologii fenomenologicznej. Niemniej, z tego co już wiadomo, można stwierdzić, że stanowi ona istotną inspirację dla badań zaniebawianych dotychczas problemów życia społecznego jak subiektywne znaczenie, potoczne myślenie, interakcje społeczne itp. Badania tego typu prowadzone są teraz głównie w ramach takich orientacji teoretycznych, jak etnometodologia (twórcą jest H. Garfinkel) czy analiza dramaturgiczna (twórcą jest E. Goffman), które pozostają pod znacznym wpływem twórczości Alfreda Schutza.

¹⁸ *Ibid.*, s. 53.

РЕЗЮМЕ

А. Шюц считается основателем феноменологической социологии. Его социологические взгляды инспирировались многими современными мыслителями (как А. Бергсон, У. Джеймс, Х. Мид, Г. Зиммель и др.), особенно Э. Хуссерлем и М. Вебером. А. Шюц использует феноменологическую терминологию для развития концепции М. Вебера. Он различает два типа мотивов: мотивы „чтобы“ („in order to“) и мотивы „так как“ („because“). Он считает, что фактической причиной человеческой деятельности являются мотивы „так как“.

Объективизма социологических знаний можно, по имени Шюца, достигнуть путем исследования конструкторов обычного мышления. Они имеют интересубъективный характер, то есть объективный. Интересубъективность обычного мышления вытекает из трех предпосылок: из переводимости перспектив, из общественного источника знаний и из общественной дистрибуции знаний. Конструируя модель человеческих действий с точки зрения самого действующего субъекта, исследователь может уловить субъективные мотивы, управляющие деятельностью единиц. Такие модели должны удовлетворять три постулата: постулат логической связи, постулат субъективной интерпретации и постулат адекватности.

SUMMARY

A. Schutz is known as a creator of phenomenological sociology. Inspired by many contemporary thinkers, such as H. Bergson, W. James, H. Mead, G. Simmel, and particularly by E. Husserl and M. Weber, Schutz develops Weber's thoughts in phenomenological terms. He distinguishes between two kinds of motives: "in order to" and "because". He thinks "because" to be the real cause of human act.

Objectivism can be gained, according to Schutz, by scrutinizing the constructs of common thinking. The constructs are intersubjective and thus objective. Its intersubjectivity is assured by three factors: compatibility of perspectives, common source of knowledge and common distribution of knowledge. Models of human act(ing), constructed from the point of view of the acting subject, should fulfill the following conditions: logical integrity, subjective interpretation and adequacy condition. Then it is possible to learn about subjective motives of human act.